

**Izabela Mamcarz, Piotr Mamcarz,
Lilia Suchocka**

**Psychologiczne konsekwencje
poczucia zagrożenia doświadczanego
w sytuacji pracy**

Acta Universitatis Lodzianis. Folia Psychologica 16, 13-33

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

PIOTR MAMCARZ

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Katedra Psychologii Zarządzania i Organizacji

IZABELA MAMCARZ

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Katedra Psychologii Zarządzania i Organizacji

LILIA SUCHOCKA

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Katedra Psychoterapii i Psychologii Zdrowia

PSYCHOLOGICZNE KONSEKWENCJE POCZUCIA ZAGROŻENIA DOŚWIADCZANEGO W SYTUACJI PRACY

WSTĘP

W obecnym czasie pojawia się coraz więcej obaw związanych z przyszłością ludzkości. Rozwój technologiczny i cywilizacyjny zaczyna przyjmować raczej model regresyjny w sposobie zachowania, funkcjonowania i myślenia człowieka. Pogarszają się relacje międzyludzkie, brak jest potrzeb kształtowania własnej egzystencji. Podstawową potrzebą staje się posiadanie dóbr materialnych. Można zaobserwować, że zarówno zjawiska społeczne, jak i kulturowe niosą ze sobą zagrożenia dla egzystencji i prawidłowego rozwoju człowieka jako „Podmiotu osobowego” (Popielski, 1994, 2008).

Ponadto, na człowieka oddziałują negatywnie czynniki środowiskowe. Ciągła eksploracja pokładów ziemi, wód i powietrza doprowadza do zaburzenia harmonii przyrody. W konsekwencji dochodzi do nieprzewidywalnych zjawisk: huragany, trzęsienia ziemi, powodzie, wybuchy wulkanów itd. Rokrocznie notuje się coraz więcej takich kataklizmów w związku z niewłaściwym użytkowaniem zasobów ziemi. Wszystkie te elementy środowiska mogą także stanowić zagrożenie dla integralności psychicznej człowieka.

Wojny, terroryzm, przestępstwa także kształtują przestrzeń wewnętrzną człowieka i napełniają go niepokojem o przyszłość. Zagrożenia pojawiające się

w związku z ekonomią, gospodarką i polityką wywołują globalny stan niepewności paraliżujący wielkie skupiska ludzi.

Wszelkie zagrożenia, czy będziemy mówić o nich w kategoriach globalnych czy lokalnych bądź osobistych, mają swoje źródło w informacji docierającej do człowieka – podmiotu osobowego. Właśnie w tym kontekście zagrożenia mają największą siłę destrukcyjną. Codziennie media (telewizja, radio, prasa) donoszą o niebezpieczeństwach, które pojawiły się, trwają, pojawią w najbliższej przyszłości. Wciąż tworzy się aura niepokoju. Problem pojawia się wraz z natłokiem nieprzyjemnych informacji, docierających do osoby, które kształtują jej wyobraźnię i zachowania.

Zdarza się, że człowiek nie ma wpływu na te wydarzenia i na skutki zagrażające zdrowiu lub życiu. Najgorsze jest to, iż nie zawsze występują one natychmiast, jednak myśl o nich ma ogromną siłę destrukcyjną. Ludzie są przeciętni obawami o to, co złego może im się przydarzyć. Obawy te tworzone są na podstawie docierających do nas danych. Kształtowane w tym kierunku myślenie człowieka nie sprzyja niczemu dobremu dla jego rozwoju.

Zagrożenia pojawiają się na każdym etapie rozwoju człowieka, jak również we wszystkich sferach jego funkcjonowania. Warto zaznaczyć, że są osoby narażone na większe niebezpieczeństwa w związku z wykonywaną pracą. Są to osoby pracujące w zawodach wysokiego ryzyka, które codziennie stykają się z obiektywnymi zagrożeniami. Inspiracją dla tej pracy była obserwacja oraz rozmowa z osobami wykonującymi tego rodzaju zawody. Okazuje się, że w swojej pracy często doświadczają one obaw o to, co się wydarzy w pracy nie tylko w oparciu o realne zagrożenia, ale częściej w oparciu o subiektywne przekonanie. Przykład może stanowić górnik, który obsługując maszynę wiertniczą, niepokoił się o to, że za chwilę ze ściany wyleci woda i zaleje cały korytarz, mimo że nie było żadnych sygnałów w otoczeniu, iż taka sytuacja może wystąpić.

ZAGROŻENIA DLA EGZYSTENCJI BYTU PODMIOTOWO-OSOBOWEGO

W światowej i polskiej literaturze pedagogiczno-psychologicznej porusza się zagadnienie zagrożeń i poczucia zagrożenia. Brak jest jednak dookreślenia tych terminów w aspekcie funkcjonowania bytu podmiotowo-osobowego. Dobrze opisane są za to czynniki zagrażające człowiekowi, które przez badaczy dzielone są na trzy kategorie: zagrożenia ekologiczno-biologiczne, cywilizacyjno-techniczne oraz społeczno-psychologiczne (Cekiera, 1999; Suchocka, Jankowska, 2004).

Pierwsza grupa zagrożeń pochodzi z otaczającej Ziemi geosfery, atmosfery oraz przestrzeni kosmicznej. Ciągła eksploracja zasobów Ziemi doprowadza do

zaburzenia równowagi w makro- i mikrosystemach. Ziemia jest żywym organizmem, reagującym na niszczycielskie oddziaływanie ze strony człowieka: wybuchy gazów kopalnianych, wybuchy bomb nuklearnych, skażenie ziemi i wody, wycieki ropy naftowej, zagęszczenie pierwiastków promieniotwórczych itd. Tego rodzaju oddziaływań z każdym rokiem przybywa, a tym samym i klęsk żywiołowych. Według danych z 2003 r. (Somasundaram, 2003) przeciętnie co roku ma miejsce następująca liczba katastrof: Azja – 197, Ameryka – 111, Europa – 77, Afryka – 61. Można także przytoczyć statystyki odwołujące się do „Powodzi Stulecia 1997”, gdzie zginęło 55 osób, a 20 000 powodziar potrzebowało pomocy lekarskiej. Zniszczonych zostało 1400 miejscowości w tym 46 tys. domów i mieszkań (Strelau i Zawadzki, 2005).

Trudno jest ocenić skalę tych zagrożeń, jednakże rokrocznie pojawiają się nawet na terenie Polski różnego rodzaju niebezpieczne zjawiska środowiskowe: powódzie, tornada, burze z piorunami, pożary lasów itp. Oczywiście, największy dyskomfort psychofizjologiczny odczuwają osoby mieszkające na terenach już wcześniej dotkniętych klęską żywiołową. Nie zawsze osoby te mają możliwość przeniesienia dorobku całego życia w inne miejsce, więc żyją w lęku przed kolejnym rokiem lub miesiącem. Chroniczny, pogłębiający się niepokój niejednokrotnie przekształca się w posttraumatyczny stres (Stępień i Kantorska-Janiec, 2005).

Mimo iż te zagrożenia są wpisane w przebieg historii człowieka, to jednak ciągle brak jest odpowiednich środków zaradczych. Niestety ciągle obserwuje się postępujący proces różnicowania się tych zagrożeń, jak również zwiększoną ich nieprzewidywalność, której przyczyną jest ingerencja człowieka w przyrodę. Problem stanowią zmiany klimatyczne, przekraczające wszelkie możliwe do tolerowania przez organizm ludzki wielkości. Doprowadza to do sytuacji, że organizm musi inwestować dodatkową energię, aby przetrwać w niesprzyjających warunkach. Ponadto, zasoby człowieka są wykorzystywane do przeszukiwania otoczenia w aspekcie zagrożeń. Finalnie skutkuje to osłabieniem organizmu, zmniejszeniem jego wydajności, a tym samym spadkiem odporności psychicznej (Hołtys, 1991).

Kolejną grupą zagrożeń wpływających na funkcjonowanie bytu podmiotowo-osobowego są niebezpieczeństwa cywilizacyjno-techniczne. Do tego rodzaju zagrożeń można zaliczyć współczesne choroby i zaburzenia cywilizacyjne. Lekarze medycyny odnotowują nasilenie się chorób zakaźnych, nowotworowych, kardiologicznych, związanych z odżywianiem. Brak jest dostępu do żywności bogatej w biopierwiastki, zdrowej, z naturalnych upraw, zaś na sklepowych półkach można znaleźć wiele produktów zawierających substancje chemiczne, nie wspominając już o dostępie do wody pitnej. Organizm człowieka stara się adaptować do warunków środowiskowych, jednakże nie jest w stanie przekroczyć wszystkich napotkanych niebezpieczeństw (Cekiera, 1999; Nowak, 2000).

Do najbardziej niszczycielskich zagrożeń, mających wpływ na całe populacje, zaliczane są zagrożenia płynące z kultury i zmian norm społecznych. Ludzie coraz częściej spędzają czas w bezruchu (praca biurowa, komputeryzacja, rozrywka), zapominając o aktywności zarówno fizycznej, jak i umysłowej. Następuje prymitywizacja form spędzania czasu wolnego, a także uproszczenie pracy w związku z przejmowaniem przez maszyny poszczególnych zadań. Niebezpieczeństwo niesie także niewłaściwy styl życia, w tym pogorszenie jakości kontaktów interpersonalnych i umiejętności wyrażania siebie. Ludzie nie potrafią ze sobą rozmawiać inaczej niż przez telefon lub Internet – takie zjawiska obserwuje się coraz częściej. Znaczący wpływ na zachowanie człowieka i jego funkcjonowanie społeczne ma system wartości, który niewłaściwie ukształtowany może mieć także poważne konsekwencje dla zdrowia i życia człowieka (Dróżdż, 2009; Laundau-Czajka, 2003; Popielski, 2008).

Rozwój technologiczny może także stanowić źródło zagrożeń. Wzrastająca liczba samochodów o coraz większej mocy silnika, sztuczna inteligencja, rozwój broni chemicznej, nuklearnej, podłączanie wszystkich maszyn pod systemy informatyczne itd. z jednej strony są ułatwieniem podnoszącym jakość życia, z drugiej zaś strony przyczyniają się do redukcji ważności podmiotu w kierunku istoty przedmiotu. Relacja maszyna–człowiek nigdy nie zastąpi relacji międzyludzkiej w procesie rozwoju zdrowej osobowości. Bardzo ciężko jest dookreślić te technologie, które rzeczywiście niszczą bezpośrednio ludzkie zdrowie, gdyż dopiero obecne pokolenia są obiektem testowym dla koncernów produkujących „innowacyjne” przedmioty (Cervera, 1999; Bulska, 2008).

Ostatnią grupą są zagrożenia społeczno-psychologiczne. Do najczęściej szkodliwych dla egzystencji czynników w wymiarze społecznym można zaliczyć: zanik uczuć wyższych, brak odpowiedzialności, brak wrażliwości, brak autorytetów, niewłaściwy obraz człowieka. Na ten proces degradacji wskazuje: wzrost przestępczości nieletnich, wzrost alkoholizmu i narkomanii, wzrost liczby przestępstw na tle seksualnym, obniżenie się wieku inicjacji seksualnej, wzrost liczby dzieci oddawanych do adopcji. Coraz wyraźniej ujawnia się w postaci źle pojętej wolności, braku odpowiedzialności za własną egzystencję, rozmyciu poczucia sensu życia i rozpadu wartości. Ludzie bez wytyczonych celów na przyszłość nie podejmują pracy lub tracą ją w wyniku złych wyborów życiowych, a tym samym przyczyniają się do wzrostu bezrobocia w kraju, które, z kolei, pociąga za sobą biedę, ubóstwo, bezdomność (Pospiszyl, 2010).

Specyficzną grupą zagrożeń coraz silniej narastających są te, które występują w miejscu pracy. Pojawiające się nieprawidłowe dwukierunkowe relacje między przełożonym–podwładnym, mobbing, agresja, patologia systemowych rozwiązań organizacji, w tym również jej związków z otoczeniem, to wszystko doprowadza do „zatrucia” środowiska pracy i przyczynia się do powstawania różnych zaburzeń psychosomatycznych.

Wkraczając w nowy okres rozwoju cywilizacyjnego, pojawiają się pytania o sens zmian kulturowych, konsekwencji tych zmian i ich wpływu na człowieka.

Nie jest możliwe zaobserwowanie wszystkich procesów, biorących udział w degradacji wartości i człowieka, ale obserwowalne skutki mówią same za siebie. Dzieje się coś złego, jeżeli na każdym etapie rozwojowym człowieka pojawia się coraz większa liczba zagrożeń egzystencjalnych, a ludzie coraz częściej przejawiają problemy natury noetycznej. Należy podkreślić, że nie tyle pojedyncze niebezpieczne bodźce oddziałują destruktywnie na podmiot osobowy, co skumulowane zagrożenia, mające swe źródło w kilku kategoriach zagrożeń. Skutki zagrożeń intensyfikowane są przez ich ilość i rodzaj, a także czas występowania. Adaptacja do nieprzyjaznych warunków jest w pewnym stopniu możliwa, ale zawsze wiąże się z tym także negatywne w skutkach przeciążenie psychosomatyczne.

POCZUCIE ZAGROŻENIA I JEGO MIEJSCE W PSYCHOLOGII

Mnogość zagadnień określających konsekwencje psychologiczne pracy w niesprzyjających warunkach zmusza do eksploracji zjawisk pierwotnych i podstawowych o charakterze emocjonalno-poznawczym. Zbyt szeroka gama definicji stresu, strachu, lęku, niepokoju utrudnia identyfikację fenomenów istotnych w relacji między otoczeniem a osobą, w szczególności w zawodach wysokiego ryzyka. Analiza poszczególnych teorii, m.in. lęku (Spielberger, Lazarus i Averill, Epstein, May, Kozłowska, Dąbrowski, Reber), strachu (Fenz i Epstein, Gerstmann, Gordon, Gray), niepokoju (Cattell) i stresu (Lazarus, Folkman, Albee, Selye, Reykowski, Hobfoll) doprowadza do wniosku, że pojęcia te charakteryzują się podobną etiologią, przebiegiem oraz objawami. Nakładanie się znaczeniowe tych zagadnień utrudnia identyfikację problemu psychologicznego oraz dobór odpowiednich metod pomocowych. Stąd też próba scalenia różnych podejść i ujednolicenia procesów występujących we wszystkich wyżej wymienionych problemach psychologicznych.

Poczucie zagrożenia jest mechanizmem, w którego powstawanie zaangażowanych jest wiele systemów poznawczych. Rozumiane jest ono jako „przeżywanie obaw związanych ze skutkami aktualnych/potencjalnych niebezpieczeństw”. Niesie ze sobą nie tylko aspekt emocjonalny (przeżywanie negatywnych emocji), ale także aspekt kognitywny (treść obrazu zagrożenia, atrybucja, retrospekcja). Systemy psychofizjologiczne na różnych poziomach analizują i poddają ocenie sytuacje, w których się znalazły.

Wynik tej oceny jasno wskazuje na pozytywny lub negatywny charakter tego zdarzenia. W jednym i drugim przypadku osoba wyobraża sobie możliwe scenariusze tej sytuacji. Zgodnie z przyszłościowym planem, podejmuje określone działania lub pozbywa się tego scenariusza.

Jednakże cały proces rozpoczyna się od partycypacji osoby w pewnej sytuacji, która wymaga od niej koncentracji uwagi. Osoba przeszukuje środowisko

w celu uzyskania pewnych informacji na temat tej sytuacji, w której się znalazła oraz dokonuje selekcji dostępnych danych. W tym procesie osoba stosuje ekonomię działania poznawczego, przejawiającą się tym, że człowiek wielokrotnie wykonuje te same działania, tworząc stabilne struktury poznawcze, zamiast analizować wszystkie elementy. Upraszczając, osoba wybiera subiektywnie tylko najważniejsze bodźce, które mogą być ważne w danej sytuacji. Następują procesy operacji na informacjach tak jak są transformowane, przekształcane, redukowane, wzmacniane, zachowywane, przywoływane lub wykorzystywane w inny sposób (Palmer, 1988, 1990, 1993; Davis, Palmer, 2004).

Informacje poddawane są operacjom przez te same struktury, ale na różnych poziomach głębokości. Im głębszy poziom, tym wzrasta liczba i złożoność operacji. Za Craik i Lockhart (1972) wyróżnia się 3 poziomy przetwarzania:

1. Płytki – analiza sensoryczna. Nietrwałość informacji, podatność na zakłócenia. Cel: np. detekcja 2 identycznych znaków (liter, cyfr, ...);
2. Głębszy – analiza semantyczna (rozumienie znaczenia słów), bardziej trwały ślad pamięciowy i odporny na zakłócenia i zapominanie. Cel: stwierdzenie identyczności 2 lub więcej elementów należących do 1 kategorii (np. owoców, pojazdów, ...);
3. Najgłębszy – aktywacja skojarzeń z wcześniej odebranych i przeanalizowanym sensorycznie lub semantycznie sygnałem.

Funkcjonowanie umysłu próbuje wyjaśnić także koncepcja koneksjonizmu McClellanda i Rumelharta (1986), która zakłada, że wszelkie procesy poznawcze są możliwe dzięki aktywności bardzo licznych i prostych jednostek aktywujących się w tym samym czasie, które tworzą sieć połączeń (sieci neuropodobne). W takim rozumieniu poznanie odbywa się równolegle na różnych poziomach (Marcus, 2001).

Ciekawy pod względem wyjaśniania funkcji umysłowych jest model modułowy. Według Fodora (1983) umysł składa się z trzech typów budulca:

- a) przetworników – pozyskują energię dostępną organizmowi i przekształcają w postać dostępną dla pozostałych mechanizmów psychologicznych;
- b) systemów centralnych – główne jednostki poznawcze: myślenie, wnioskowanie, przekonania itd.;
- c) modułów – pośredniczą między przetwornikami a systemami centralnymi.

Moduły działają niezależnie od siebie, a każdy z nich może pracować tylko na określonej klasie bodźców, gdyż są one wyspecjalizowane w jednej tylko funkcji. Odpowiedzialne są przede wszystkim za percepcję i kontrolowanie motoryki. Moduły obsługują ponadto wejście i wyjście systemu poznawczego, natomiast centralne funkcje tego systemu sterowane są przez uniwersalny moduł wszechstronnego zastosowania, innymi słowy „procesor”. W tej teorii bardzo ważny dla procesów związanych z percepcją zagrożenia jest tak zwany mechanizm automatyczności działania. Zgodnie z nim, uruchomiony moduł nie

może przestać być aktywny, dopóki nie wykona swojego zadania. Właśnie ten proces umysłowy jest kluczowy w percepcji i reagowaniu na zagrożenie. Może wystąpić nagle sytuacja zagrożenia (niespodziewana), wtedy aktywizowane są moduły, które reagują natychmiast, ale nie angażują uwagi czy procesów pamięciowych. Osoba reaguje bardzo szybko na zaistniałe negatywne zdarzenie. Podobieństwa można szukać w procesie „walka lub ucieczka” jako pewnego rodzaju automatyzmu (Nęcka i in., 2008).

Istotny pod względem dalszych procesów poznawczych jest kontekst, w którym sytuacja zaistniała. Może okazać się bowiem, że ocena sytuacji w danym momencie jest nieprawidłowa, gdyż nie ma możliwości uchwycenia przebiegu całego zdarzenia. Ilość otrzymanych informacji będzie pomagać w zrozumieniu kontekstu, ale nie zawsze jest to możliwe. Na percepcję zagrożeń wpływ mają także struktury poznawcze: wiedza, schematy, sądy, przekonania. Tak samo istotne wydają się zasoby pamięciowe aktywizowane w sytuacji przeszukiwania otoczenia oraz reprezentacje poznawcze rozpoznawanych obiektów (Oliva i Torralba, 2007).

Aby osoba mogła dokonać oceny zaistniałej sytuacji (obiektów, przestrzeni, elementów środowiska, osób itd.), musi posiadać wzorce umysłowe w postaci reprezentacji poznawczych. Stanowią one umysłowy odpowiednik obiektów realnych, fikcyjnych czy hipotetycznych. Reprezentacje mogą być trwałe lub nietrwałe. Trwalsze wzorce nabywamy przez dłuższy czas, zaś nietrwałe powstają doraźnie. Oczywiście zjawisko powstawania reprezentacji jest różnie rozumiane i są na tym polu skrajne stanowiska. Część badaczy za podstawę uznaje realizm. Reprezentacja jest wówczas bezpośrednim odwzorowaniem bodźca w umyśle. Antagoniści tej teorii pozostają przy stanowisku konstruktywizmu, gdzie proces tworzenia reprezentacji wiąże się z zakodowaniem danych sensorycznych, w wyniku czego dane zmysłowe zostają przetłumaczone na dane umysłowe (Paivio, 1990; Sternberg, 2002).

Pojawiające się obrazy umysłowe (są to formy najbardziej zbliżone do rzeczywistych obiektów) łączą się i tworzą treść, która stanowi podstawę reakcji psychofizjologicznej człowieka w sytuacji zagrożenia lub jego braku. Jeżeli człowiek, na przykład, nigdy nie widziałby węża i nie miał reprezentacji tego zwierzęcia (opis cech), to w sytuacji kontaktu nie reagowałby dyskomfortem psychicznym. Może się także zdarzyć, że osoba ma reprezentację umysłową węża i wchodząc do słabo oświetlonego pomieszczenia zauważa obiekt przypominający tego gada. Taka osoba będzie reagowała napięciem, gdyż przywołany obraz umysłowy przedstawiał niebezpieczne zwierzę, zamiast rzeczywistego, np. sznurka (Clark, Reinecke, 2005).

Reprezentacje mogą pojawiać się także w formie wyobrażeń rozumianych jako nietrwałe struktury poznawcze, zbliżone do spostrzegania, występujące pod nieobecność wyobrażanego obiektu. Maruszewski (2001) nazywa wyobrażenia

umysłowym przedstawieniem przedmiotu, który przestał działać na zmysły. Wyobrażenia może mieć dwa poziomy:

- a) twórczy – umiejętność tworzenia nowych jakości (obrazów, pojęć, sądów) i innych reprezentacji poznawczych;
- b) odtwórczy – tworzenie wyobrażeń, obiektów wcześniej spostrzeganych i dobrze znanych.

Człowiek jest w stanie stworzyć w swoim umyśle obraz całkowicie niezwiązany z konkretną sytuacją. Ponadto, osoba zachowuje się wprost proporcjonalnie do treści umysłowych, a nie do rzeczywistości. Tutaj należałoby doszukiwać się mechanizmów reakcji lękowych. To wyobrażenie może opierać się bezpośrednio na obiektach wcześniej percypowanych lub pośrednio posiadających cechę nowej jakości. Człowiek nie zawsze ma pełną kontrolę nad procesem powstawania wyobrażeń odtwórczych, co może skutkować niemożnością poradzenia sobie z nieprzyjemnymi treściami „boję się wyjść z domu, bo może mnie potrącić samochód”. Proces twórczy jest bardziej wymagający i częściej pojawia się w odpowiedzi na świadomy zamysł osoby (Anderson i in., 2004; Byrne i in., 2005).

Istotnym narzędziem dla opisywanych zjawisk psychofizjologicznych jest uwaga, dzięki której człowiek jest w stanie koncentrować się na ważnych sygnałach płynących ze środowiska. Charakteryzuje się ona selektywnością, czyli zdolnością do wybiórczego poznawania obiektów (skraca to czas rozpoznania przestrzeni). Ważną jej cechą jest przeszukiwanie pola percepcyjnego, a więc kodowanie cech i selektywna integracja właściwości poszukiwanego obiektu (Frischen i Tipper, 2004).

Treisman (1977a, 1977b, 1979) uważa, że zadaniem uwagi jest selekcja właściwych map cech, integracja zakodowanych wcześniej map cech, a następnie rozpoznanie obiektu. Proces przeszukiwania pola może mieć charakter szeregowy (gdy mamy do czynienia z koniunkcjami cech) lub równoległy (gdy występują cechy proste). Proces ten może być utrudniony przez występowanie w przestrzeni szumów, czyli sygnałów zakłócających znalezienie poszukiwanego obiektu. W przypadku cech priorytetowych możliwe jest szybsze przetwarzanie bodźca, gdy cecha rzeczywiście wyróżnia obiekt w polu wzrokowym (przyjmuje wartości dystynktywne). Proces ten zachodzi we wczesnej fazie selekcji – przeduwagowej. Warto byłoby wspomnieć jeszcze o bodźcach peryferycznych, które pozostają w polu uwagi, ale przetwarzane są słabo i na niskim poziomie (Pashler, 1999).

Uwaga, ponadto, charakteryzuje się czujnością, czyli długim monitorowaniem przestrzeni. Oczywiście im dłużej zachodzi ten proces, tym większe zmęczenie i pogorszenie jakości spostrzegania. Idealna zależność pojawia się wtedy, gdy czujność pozwala osobie zauważyć każdy sygnał i zignorować istniejący szum/zakłócenie. To rozumienie zgodne jest z teorią detekcji sygnałów Greena i Swetsa. Niestety, w procesie tym mogą wystąpić błędy, gdy osoba

zareaguje na szum lub odrzuci ważny sygnał. Spadek czujności występuje także w wyniku zmniejszenia się wrażliwości na bodziec przy długiej eksploracji. Poprzez trening można rozwijać umiejętność długiej koncentracji na obiekcie – wysoka czujność (Goldstein, 2001).

Kolejnym ważnym atrybutem uwagi jest jej podzielność. To zjawisko opisał między innymi Allport i stworzył multkanałową koncepcję selektywnej uwagi. Uwaga może równoległe odbierać kilka zestawów modalności np. słuchowe i wzrokowe. Selekcja odbywa się sprawniej, jeżeli zadania wymagają tych samych receptorów, reprezentacji umysłowych czy efektorów. Allport (1980) uważa, że uwaga może działać jak zbiór niezależnych modułów, które zostają użyte według kryteriów zastosowanych na wejściu. Równoległe przetwarzanie możliwe jest dzięki wyspecjalizowanym systemom, posiadającym własne zasoby. Problem ograniczenia uwagi wiąże się z limitowanym dostępem do modułów (Mather, 2006).

Przeciwnego zdania jest Kahneman (1984), który uważa, że uwaga może działać tylko przy szeregowym, jednokanałowym przetwarzaniu. Ponieważ każdy system poznawczy ma ograniczoną energię mentalną (zasoby), dlatego przy przetwarzaniu wielokanałowym muszą pojawić się straty. Ta energia jest rozdzielana między procesami zgodnie z potrzebami (alokacja zasobów).

Rozważając procesy psychologiczne, zachodzące między bodźcem a reakcją, zauważyliśmy, że w sytuacji zagrożenia osoba tworzy obraz sytuacji wraz z jej konsekwencjami, mimo że realnie one nie występują. Dlatego rozróżnia się dwa rodzaje poczucia zagrożenia, gdzie treść obrazu umysłowego opiera się na innych bodźcach:

- a) aktualne – w otoczeniu występuje sygnał zagrożenia (dostępne zmysłom),
- b) potencjalne – w otoczeniu brak jest sygnału zagrożenia.

Inspiracją do stworzenia tego podziału były relacje osób pracujących w niebezpiecznym środowisku. Strażak wchodzący do płonącego budynku obawiał się, że nastąpi wybuch butli gazowej i zginie. Jednakże swoje obawy opierał jedynie na obrazach umysłowych, gdyż w pomieszczeniach, w których przebywał, nie znajdowała się w polu percepcji ani kuchenka, ani butla gazowa. Nie zaobserwował także innych przejawów tego, że wydobywający się gaz może wybuchnąć. Ten strach przed konkretnym niebezpieczeństwem powstał tylko w umyśle, ale pociągnął za sobą pozostałe procesy psychofizjologiczne.

Częściej zdarza się jednak sytuacja, że pracownik znajduje się w środowisku nacechowanym wieloma czynnikami zagrażającymi. Na podstawie percypowanych bodźców tworzą się myśli związane z tym, co może się wydarzyć w konkretnej sytuacji. Powstające wyobrażenia charakteryzują się wysokim poziomem szczegółowości oraz realności. System reagowania na zaistniałe niebezpieczeństwa zależy od indywidualnych predyspozycji i mechanizmów radzenia sobie z treściami umysłowymi. Oczywiście wszelkie te wytwory pełnią funkcję obronną egzystencji i są jak najbardziej pożądaną.

BADANIA EMPIRYCZNE ORAZ ICH INTERPRETACJA

Na podstawie literatury przedmiotu oraz własnych obserwacji został sformułowany problem badawczy oraz pytania badawcze. Teoretyczne podstawy pozwalają na analizę związku pomiędzy poczuciem zagrożenia a poszczególnymi korelatami psychologicznymi, które mogą wpływać na omawiane zjawisko. W celu zakreślenia przestrzeni analiz postawiono następujące pytania badawcze:

1. Czy istnieje związek pomiędzy stopniem nasilenia niektórych cech osobowości a poczuciem zagrożenia?
2. Czy istnieje zależność między natężeniem skarg noo-psycho-somatycznych a poczuciem zagrożenia?
3. Czy istnieje związek pomiędzy dynamiką wymiaru noetycznego a natężeniem poczucia zagrożenia?
4. Czy na poczucie zagrożenia wpływają negatywne doświadczenia nabyte w miejscu pracy?
5. Czy istnieje zależność między stresem zawodowym a poczuciem zagrożenia związanym z aktualnymi niebezpieczeństwami?

W związku z przedstawionymi pytaniami badawczymi zostały sformułowane następujące hipotezy:

H₁. Istnieje związek pomiędzy niektórymi cechami osobowości a poczuciem zagrożenia.

H₂. Istnieje zależność między natężeniem skarg noo-psycho-somatycznych a poczuciem zagrożenia.

H₃. Istnieje związek pomiędzy dynamiką wymiaru noetycznego a natężeniem poczucia zagrożenia.

H₄. Istnieje związek pomiędzy negatywnymi doświadczeniami nabytymi w miejscu pracy a intensywnością poczucia zagrożenia.

H₅. Istnieje związek między poziomem stresu zawodowego a poczuciem zagrożenia w sytuacji pracy.

W celu weryfikacji postawionych hipotez poddano badaniu 800 osób pracujących w zawodach wysokiego ryzyka następującymi metodami: Kwestionariusz Poczucia Zagrożenia w Pracy (P. Mamcarz), Arkusz Samopoznania (R.B. Cattell), Lista Objawów Noo-psycho-somatycznych (K. Popielski), Kwestionariusz do Subiektywnej Oceny Pracy (B. Dudek, M. Waszkowska, W. Hanke) oraz Kwestionariusz Traumatyzacji Stanowiskowej (P. Mamcarz). Po dokładnej weryfikacji otrzymanych odpowiedzi okazało się, że właściwym analizom statystycznym można poddać wyniki 304 osób. Badania własne dotyczyły trzech grup zawodowych: strażacy (N = 100), górnicy (N = 100) oraz chemicy (N = 104). Grupy były do siebie zbliżone pod względem ilościowym. Osoby badane mieściły się w przedziale wiekowym od 21 do 62 lat (tabela 1).

Tabela 1

Grupy wiekowe osób badanych

Osoby	21–30 lat	31–40 lat	41–50 lat	51–60 lat	pow. 60 lat	Razem
Górnik	38	29	23	10	0	100
% Wiersza	38,00%	29,00%	23,00%	10,00%	0,00%	
Chemik	28	28	32	15	1	104
% Wiersza	26,92%	26,92%	30,77%	14,42%	0,96%	
Strażak	37	34	28	0	1	100
% Wiersza	37,00%	34,00%	28,00%	0,00%	1,00%	
Ogół	103	91	83	25	2	304

Źródło: oprac. własne.

Największą grupę stanowią osoby młode w wieku 21–30 lat ($N = 103$). W tym przedziale wiekowym najwięcej jest górników ($N = 38$) oraz strażaków ($N = 37$). Następną liczną grupą to osoby w przedziale wiekowym 31–40 lat. Najliczniejszą grupę w tym przedziale wiekowym stanowią strażacy ($N = 34$). W kolejnym przedziale 41–50 lat dominuje grupa osób pracujących z substancjami chemicznymi ($N = 32$). W grupie wiekowej 51–60 lat brak jest strażaków, natomiast pojawiają się górnicy ($N = 10$) oraz chemicy ($N = 15$). Przedział wiekowy powyżej 60 lat jest reprezentowany przez jedną osobę zarówno w grupie chemików, jak i w grupie strażaków.

Poniżej znajduje się opis grup ze względu na płeć. Liczebność mężczyzn jest zdecydowanie większa ($N = 290$). Mała grupa kobiet ($N = 14$) nie zakłóca jednak analiz statystycznych. Przy takiej liczbie mężczyzn nie ma podstaw do usuwania kobiet z analiz.

Tabela 2

Liczebność kobiet i mężczyzn w poszczególnych grupach zawodowych

	Kobiety	Mężczyźni	Razem
Górnik	2	98	100
% Wiersza	2,00%	98,00%	
Chemik	11	93	104
% Wiersza	10,58%	89,42%	
Strażak	1	99	100
% Wiersza	1,00%	99,00%	
Ogół	14	290	304

Źródło: oprac. własne.

Największa liczba badanych kobiet pracuje w zakładach chemicznych (10%), następnie w górnictwie (2%) oraz w straży pożarnej (1%). Grupy mężczyzn pod względem zawodu mają podobną liczebność.

Poniższe dane (tabela 3) jasno wskazują, że najliczniejszą grupę stanowią osoby z wykształceniem średnim ($N = 172$). Liczną grupę stanowią również osoby z wykształceniem wyższym ($N = 79$) oraz zawodowym ($N = 51$). W grupie osób badanych znajdują się także dwie osoby z wykształceniem podstawowym.

Tabela 3

Wykształcenie ze względu na grupę zawodową

	Wyższe	Zawodowe	Średnie	Podstawowe	Razem
Górnik	29	29	42	0	100
% Wiersza	29,00%	29,00%	42,00%	0,00%	
Chemik	23	17	63	1	104
% Wiersza	22,12%	16,35%	60,58%	0,96%	
Strażak	27	5	67	1	100
% Wiersza	27,00%	5,00%	67,00%	1,00%	
Ogół	79	51	172	2	304

Źródło: oprac. własne.

Najistotniejsze wydaje się zwrócenie uwagi na wykształcenie zawodowe, które jest najwyższe w grupie górników ($N = 29$). Osoby ze średnim wykształceniem dominują w grupie strażaków ($N = 67$) i chemików ($N = 63$). W grupie osób z wyższym wykształceniem liczebność osób z poszczególnych grup zawodowych jest podobna: strażacy ($N = 27$), górnicy ($N = 29$), chemicy ($N = 23$).

Tabela 4

Zadowolenie z pracy w poszczególnych grupach zawodowych

	Źadne	Średnie	Duże	Razem
Górnik	8	48	44	100
% Wiersza	8,00%	48,00%	44,00%	
Chemik	0	48	56	104
% Wiersza	0,00%	46,15%	53,85%	
Strażak	0	27	73	100
% Wiersza	0,00%	27,00%	73,00%	
Ogół	8	123	173	304

Źródło: oprac. własne.

Osoby badane w większości są bardzo zadowolone z wykonywanej pracy (N = 173). Druga duża grupa osób jest tylko średnio zadowolona ze swojej pracy zawodowej (N = 123). Niezadowolonych z pracy jest jedynie 3% osób (N = 8).

Największą grupę osób zadowolonych z pracy stanowią strażacy (N = 73), następnie chemicy (N = 56) i na końcu górnicy (N = 44). Średnie zadowolenie z pracy odczuwa duża grupa górników (N = 48) i chemików (N = 48). Brak zadowolenia z pracy jest charakterystyczny wyłącznie dla grupy górników (N = 8).

Poniżej są przedstawione dane dotyczące miejsca zamieszkania w całej grupie badanych oraz w grupie z podziałem na wykonywane zawody (tabela 5).

Tabela 5

Miejsce zamieszkania w poszczególnych grupach zawodowych

	Wieś	Małe miasto	Duże miasto	Razem
Górnik	31	51	18	100
% Wiersza	31,00%	51,00%	18,00%	
Chemik	36	33	35	104
% Wiersza	34,62%	31,73%	33,65%	
Strażak	49	33	18	100
% Wiersza	49,00%	33,00%	18,00%	
Ogół	116	117	71	304

Źródło: oprac. własne.

Osoby badane w większości zamieszkują małe miasta (N = 117) oraz rejony wiejskie (N = 116). W dużym mieście mieszka mniejsza grupa (N = 71). Może to wynikać z umiejscowienia zakładów pracy, które w przypadku górników i chemików znajdują się na uboczu miast.

Najliczniejszą grupą zamieszkującą duże miasto są chemicy (N = 35). Natomiast małe miasta zamieszkują w większości osoby o zawodzie górnika (N = 51). Rejony wiejskie zamieszkują badani o zawodzie strażaka (N = 49).

Poniżej przedstawiono uzyskane dane zarówno w całej grupie osób badanych, jak i w poszczególnych grupach zawodowych w zmiennej demograficznej staż pracy.

Tabela 6

Przedziały ze względu na staż pracy w poszczególnych grupach zawodowych

	1–10 lat	11–20 lat	21–30 lat	31–40 lat	pow. 40 lat	Razem
Górnik	50	20	23	7	0	100
% Wiersza	50,00%	20,00%	23,00%	7,00%	0,00%	

Tabela 6 (cd.)

	1–10 lat	11–20 lat	21–30 lat	31–40 lat	pow. 40 lat	Razem
Chemik	35	32	22	11	4	104
% Wiersza	33,65%	30,77%	21,15%	10,58%	3,85%	
Strażak	46	34	18	1	1	100
% Wiersza	46,00%	34,00%	18,00%	1,00%	1,00%	
Ogół	131	86	63	19	5	304

Źródło: oprac. własne.

Staż pracy w granicach 1–10 lat posiada 43% badanych (N = 131). Staż pracy 11–20 lat dotyczy 28% osób badanych (N = 86). Wyższy staż pracy 21–30 lat posiada 21% badanych (N = 63). Kolejną grupę o stażu pracy między 31 a 40 lat posiada już tylko 6% osób badanych (N = 19). W badanej próbie znalazły się także osoby o stażu powyżej 40 lat (N = 5).

Staż pracy w przedziale 1–10 lat dotyczy przede wszystkim górników (N = 50) oraz strażaków (N = 46). Natomiast w grupie ze stażem pracy w granicach 11–20 lat dominują strażacy (N = 34) i chemicy (N = 32). W grupie 21–30 lat stażu pracy liczba osób jest zbliżona do siebie u strażaków (N = 18), górników (N = 23) i chemików (N = 22). Staż pracy w przedziale 31–40 lat dotyczy grupy chemików (N = 11) oraz mniejszej grupy górników (N = 7). Powyżej 40 lat stażu pracy jest czteroosobowa grupa chemików oraz jeden strażak.

WYNIKI I DYSKUSJA

Analiza regresji wielokrotnej dokonana na materiale badawczym wykazała zależności pomiędzy poczuciem zagrożenia w pracy mierzonym za pomocą Kwestionariusza Poczucia Zagrożenia w Pracy – P. Mamcarz (KPZ-1, KPZ-2, KPZ-3, KPZ-WO) – zmienną zależną (kryterialną) a zmiennymi niezależnymi (objaśniającymi): niektórymi cechami osobowości mierzonymi Arkuszem Samopoznania – R.B. Cattell (Q3, Q4), poziomem poczucia stresu zawodowego (KSOP-WO) oraz uciążliwościami fizycznymi (KSOP-6) badanymi za pomocą Kwestionariusza Subiektywnej Oceny Pracy – B. Dudek, M. Waszkowska, W. Hanke, natężeniem negatywnych objawów w wymiarze psychicznym (P) i fizycznym (F) mierzonych za pomocą Listy Objawów Noo-psycho-somatycznych – K. Popielski, natężeniem wspomnień i aktywnością pamięci wydarzeń traumatycznych (KTS-1, KTS-3) badanych za pomocą

Kwestionariusza Traumatycznej Stanowiskowej – P. Mamcarz, a także źródłami nadziei egzystencjalnej (KTS-2).

„Dyskomfort wewnętrzny związany z obawą o potencjalne zagrożenia” stanowi jeden z najistotniejszych komponentów poczucia zagrożenia. W obszarze tego czynnika znajduje się obawa, niepewność co do skutków zagrożeń, które nie mają swojej realnej reprezentacji w środowisku pracy w postaci bodźca lub sygnału zagrożenia. Obawa powstaje w postaci obrazu umysłowego przedstawiającego ewentualne zagrożenia i budzącego dyskomfort wewnętrzny.

Zastosowanie regresji wielokrotnej – krokowej dla określenia zależności pomiędzy dyskomfortem wewnętrznym, związanym z obawą o potencjalne zagrożenia (KPZ-1) a komponentami poszczególnych testów zastosowanych w badaniach własnych, jako zmiennymi niezależnymi (wyjaśniającymi), dostarcza interesujących wyników zestawionych w tabeli 7.

Tabela 7

Wyznaczniki „Dyskomfortu wewnętrznego związanego z obawą o potencjalne zagrożenia” (KPZ-1)

Zmienne	<i>BETA</i>	Błąd st. <i>BETA</i>	<i>B</i>	Błąd st. <i>B</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
W. wolny			0,21	0,08	2,63	0,009
KTS-1	0,21	0,05	0,21	0,05	4,04	0,000***
KTS-3	0,22	0,05	0,23	0,05	4,72	0,000***
Q3	0,15	0,04	0,04	0,01	3,78	0,000***
P	0,34	0,05	0,36	0,05	7,35	0,000***

$$R = 0,77, R^2 = 0,60, F_{(4,299)} = 113,39, p < 0,000.$$

Źródło: oprac. własne.

Kolejny czynnik „Obawa o aktualne zagrożenia”, jako jeden z wymiarów poczucia zagrożenia, odnosi się do niepewności dotyczącej skutków potencjalnych zagrożeń, mających swoje źródło w dostępnej zmysłom przestrzeni (występuje sygnał zagrożenia). Obawa o skutki potencjalnych zagrożeń jako obraz umysłowy nie musi być adekwatna do spostrzeganego bodźca.

Analiza regresji wielokrotnej – krokowej, określająca zależność pomiędzy „Obawą o aktualne zagrożenia” (KPZ-2) a skalami poszczególnych testów, wskazuje na obecność istotnego powiązania ze zmiennymi „Retrospektywny obraz wydarzenia traumatycznego” (KTS-3), „Natężenie objawów w wymiarze psychicznym” (P) oraz „Uciążliwości fizyczne” (KSOP-6). Wyniki zostały przedstawione w tabeli 8.

Tabela 8

Wyznaczniki „Obawy o aktualne zagrożenia” (KPZ-2)

Zmienne	BETA	Błąd st. BETA	B	Błąd st. B	t	p
W. wolny			0,57	0,15	3,84	0,000
KTS-3	0,28	0,05	0,34	0,06	5,44	0,000***
P	0,28	0,05	0,34	0,06	5,35	0,000***
KSOP-6	0,22	0,05	0,14	0,03	4,72	0,000***

$$R = 0,55, R^2 = 0,30, F_{(3,300)} = 44,63, p < 0,000.$$

Źródło: oprac. własne.

Czynnik „Dążenie do uniknięcia zagrożenia” dotyczy form radzenia sobie z napięciem i dyskomfortem wewnętrznym, opartym na poczuciu zagrożenia. Są to zachowania zapobiegawcze występujące w odpowiedzi na powstającą obawę odnośnie do skutków aktualnych/potencjalnych zagrożeń. Zachowania te są adekwatne do wytworzonego obrazu umysłowego, jednakże nie zawsze odpowiednie do sytuacji, w której osoba się znajduje.

Analiza regresji wielokrotnej – krokowej, określająca zależność pomiędzy zmienną „Dążenie do uniknięcia zagrożenia” (KPZ-3) a skalami poszczególnych testów, wskazuje na obecność istotnych powiązań między zmiennymi. Wyniki analiz statystycznych zostały przedstawione w tabeli 9.

Tabela 9

Wyznaczniki „Dążenia do uniknięcia zagrożenia” (KPZ-3)

Zmienne	BETA	Błąd st. BETA	B	Błąd st. B	t	p
W. wolny			2,30	0,17	13,62	0,000
KTS-2	-0,26	0,05	0,23	0,04	-5,49	0,000***
KTS-3	0,30	0,05	0,34	0,06	5,71	0,000***
F	0,18	0,05	0,18	0,05	3,52	0,000***

$$R = 0,52, R^2 = 0,27, F_{(3,300)} = 37,65, p < 0,000.$$

Źródło: oprac. własne.

Finalnie „Wynik ogólny poczucia zagrożenia” (KPZ-WO) uzyskiwany przez osoby badane w Kwestionariuszu Poczucia Zagrożenia w Pracy pozwala określić poziom natężenia poczucia zagrożenia i jego wymiarów.

Analiza regresji wielokrotnej – krokowej, określająca zależność pomiędzy wynikiem ogólnym (KPZ-WO) Kwestionariusza Poczucia Zagrożenia w Pracy a skalami poszczególnych testów, wskazuje na obecność istotnego powiązania z czynnikami „Retrospektywny obraz wydarzenia traumatycznego” (KTS-3), „Wysokie napięcie wewnętrzne” (Q4), „Natężenie objawów w wymiarze psychicznym” (P) oraz „Poziomem poczucia stresu zawodowego” (KSOP-WO). Wyniki zestawione są w tabeli 10.

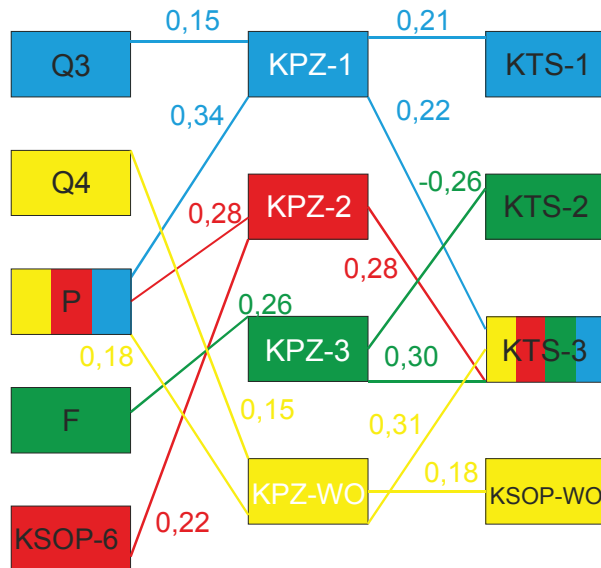
Tabela 10

Wyznaczniki „Wyniku ogólnego poczucia zagrożenia” (KPZ-WO)

Zmienne	BETA	Błąd st. BETA	B	Błąd st. B	t	p
W. wolny			0,07	0,12	0,57	0,570
KTS-3	0,31	0,04	0,31	0,04	7,49	0,000***
Q4	0,15	0,04	0,03	0,01	3,51	0,001***
P	0,31	0,05	0,30	0,05	6,53	0,000***
KSOP-WO	0,18	0,04	0,23	0,05	4,69	0,000***

$R = 0,76$, $R^2 = 0,57$, $F_{(4,299)} = 100,77$, $p < 0,000$.

Źródło: oprac. własne.

Schemat 1. Zależności uzyskane metodą analizy regresji

Źródło: oprac. własne.

Z analizy współczynnika korelacji wielokrotnej dla omawianych zmiennych wynika, że są one ze sobą wzajemnie silnie powiązane ($R = 0,76$). Analizowane zmienne niezależne „Retrospektywny obraz wydarzenia traumatycznego” (KTS-3), „Wysokie napięcie wewnętrzne” (Q4), „Natężenie objawów w wymiarze psychicznym” (P) oraz „Poziom poczucia stresu zawodowego” wyjaśniają „Poczucie zagrożenia w pracy” (KPZ-WO), tłumacząc 57% jej wariacji. Pozostały procent zmienności wynika z wpływu innych zmiennych, które nie weszły do modelu analizy regresji. Wszelkie zależności pomiędzy zmiennymi zostały przedstawione w postaci modelu (schemat 1).

Wyniki zestawione w schemacie 1 pozwalają wyciągnąć następujące wnioski:

- „Dyskomfort wewnętrzny związany z obawą o potencjalne zagrożenia” (KPZ-1) jako jeden z wymiarów poczucia zagrożenia jest warunkowany następującymi skalami:

1. Pamięć wydarzeń traumatycznych i poczucie krzywdy KTS-1 (KTS) ($\beta = 0,21$),
2. Retrospektywny obraz wydarzenia traumatycznego KTS-3 (KTS) ($\beta = 0,22$),
3. Niezintegrowana osobowość Q3 (AS) ($\beta = 0,15$),
4. Natężenie objawów w wymiarze psychicznym P (LO.NPS) ($\beta = 0,34$).

- „Obawa o aktualne zagrożenia” (KPZ-2) jest warunkowana następującymi zmiennymi:

1. Retrospektywny obraz wydarzenia traumatycznego KTS-3 (KTS) ($\beta = 0,28$),
2. Natężenie objawów w wymiarze psychicznym P (LO.NPS.) ($\beta = 0,28$),
3. Uciążliwości fizyczne KSOP-6 (KSOP) ($\beta = 0,22$).

- „Dążenie do uniknięcia zagrożenia” (KPZ-3) jest warunkowane przez następujące zmienne:

1. Źródła nadziei egzystencjalnej KTS-2 (KTS) ($\beta = -0,26$),
2. Retrospektywny obraz wydarzenia traumatycznego KTS-3 (KTS) ($\beta = 0,30$),
3. Natężenie objawów w wymiarze fizycznym F (LO.NPS) ($\beta = 0,18$).

- „Poziom poczucia zagrożenia związanego z pracą zawodową” (KPZ-WO) jest warunkowany następującymi zmiennymi:

1. Retrospektywny obraz wydarzenia traumatycznego KTS-3 (KTS) ($\beta = 0,31$),
2. Wysokie napięcie wewnętrzne Q4 (AS) ($\beta = 0,15$),
3. Natężenie objawów w wymiarze psychicznym P (LO.NPS) ($\beta = 0,31$),
4. Poziom poczucia stresu zawodowego KSOP-WO (KSOP) ($\beta = 0,18$).

Podsumowując powyższe rozważania, można stwierdzić, iż najczęściej zaznaczającymi się zmiennymi, wyjaśniającymi przestrzeń psychologiczną poczucia zagrożenia, są czynniki „Retrospektywny obraz wydarzenia

traumatycznego” (KTS-3) oraz „Natężenie objawów w wymiarze psychicznym” (P). „Retrospektywny obraz wydarzenia traumatycznego” (KTS-3) jako zmienna warunkuje wszystkie czynniki (oraz wynik ogólny), składające się na poczucie zagrożenia. „Natężenie objawów w wymiarze psychicznym” (P) warunkuje natomiast „Dyskomfort wewnętrzny związany z obawą o potencjalne zagrożenia” (KPZ-1), „Obawę o zagrożenia aktualne” (KPZ-2) oraz wynik ogólny Kwestionariusza Poczucia Zagrożenia w Pracy (KPZ-WO).

Dane te wskazują na fakt, iż doznawanie świadomych retrospekcji wydarzeń traumatycznych bierze znaczący udział w kształtowaniu się poczucia zagrożenia tak samo jak zaburzenia w wymiarze psychicznym (emocje, relacje społeczne, sfera kognitywna).

Uogólniając, należy stwierdzić, że poczucie zagrożenia jest zjawiskiem związanym z różnymi wymiarami przestrzeni psychicznej człowieka. Poczucie zagrożenia łączy się z wieloma mechanizmami poznawczymi i kształtuje funkcjonowanie człowieka w sytuacji zagrożenia tak wyobrazonego, jak i realnego. Brak jest natomiast konotacji poczucia zagrożenia z najgłębszymi egzystencjalnymi strukturami wewnętrznymi, co można tłumaczyć tym, że poczucie zagrożenia jest jedynie zjawiskiem poznawczym, które z racji swojej funkcji ostrzegawczej nie angażuje najwyższych procesów odpowiedzialnych za wartości, postawy, moralność i przekonania.

Zmienna zależna (poczucie zagrożenia) wyjaśniana była poprzez współwystępowanie **poczucia stresu zawodowego, napięcia wewnętrznego, zaburzeń w wymiarze fizycznym oraz retrospektywnych obrazów wydarzeń traumatycznych.**

PODSUMOWANIE

Środowisko pracy i mnogość jego elementów determinuje sposób funkcjonowania osoby. Trudno jest uchwycić wszelkie możliwe zależności pomiędzy miejscem pracy, jako przestrzenią psychofizyczną, a podmiotowym czynnikiem osobowym. Jednakże wszelka próba wydaje się być istotnym krokiem w kierunku zapewnienia bezpieczeństwa pracownikom w różnych aspektach pracy. W dobie szybkiego rozwoju cywilizacyjnego obserwuje się coraz częściej, iż pracodawcy wspierają efektywność pracownika i ilości wytworzonego produktu kosztem bezpieczeństwa pracy. Nie ma możliwości zapanowania nad tym zjawiskiem, ale jest możliwość wprowadzania istotnych elementów w procesie edukacji pracownika, aby jego świadomość zjawisk psychologicznych pomagała mu w trudnych warunkach pracy.

Poczucie zagrożenia jako fenomen jest jedynie prostym procesem emocjonalno-poznawczym, ale uwikłanym w wiele ważniejszych i złożonych struktur wewnętrznych człowieka. Opiera się przede wszystkim na procesie atrybucji

i pamięci, która jest źródłem wiedzy o otaczającej rzeczywistości i w której znajdują się reprezentacje tego wszystkiego, co spostrzegamy. Dzięki tym informacjom możliwe jest wytworzenie bardziej złożonego obrazu umysłowego, w którym zachodzi interakcja między danym obiektem a podmiotem. Negatywna ocena owej interakcji, związana z obawą o przyszłość, prowadzi do reakcji somatycznej i emocjonalnej. Długo utrzymujący się stan napięcia może więc doprowadzić do poważniejszych zaburzeń o charakterze psychologicznym.

BIBLIOGRAFIA

- Anderson J.R., Bothell D., Byrne M.D., Douglass S., Lebiere C., Qin Y. (2004), *An integrated theory of the mind*, „Psychological Review”, **111**, 4, 1036–1060.
- Bulska J. (2008), *Budowanie kompetencji zdrowotnych ludzi w środowisku ich życia*, Wydawnictwo Akapit, Toruń.
- Byrne M.D., & Kirlik A. (2005), *Using computational cognitive modeling to diagnose possible sources of aviation error*, „International Journal of Aviation Psychology”, **15**, 135–155.
- Cekiera Cz. (1999), *Zagrożenia dzieci i młodzieży w środowisku wychowawczym*, [w:] S. Kawula, H. Machel, *Podkultury młodzieżowe w środowisku szkolnym i pozaszkolnym*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Cervera J.A. (1999), *Zagrożenia cywilizacji XX wieku*, Wydawnictwo Nortom.
- Clark D.A., Reinecke M.A. (2005), *Psychoterapia poznawcza w teorii i praktyce*, Wydawnictwo GWP, Gdańsk.
- Craik F.I.M., & Lockhart R.S. (1972), *Levels of processing: A framework for memory research*, „Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior”, **11**, 671–684.
- Dróżdż A. (2009), *Esej o zagrożeniu dehumanizacją zawodu bibliotekarza*, [w:] *Księga pamiątkowa złożona Prof. J. Sowińskiemu: Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis, Studia Ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia*, Kraków.
- Davis E.T., Palmer J. (2004), *Visual search and attention: An overview*, „Spatial Vision”, **17**, 249–256.
- Frischen A., & Tippe S.P. (2004), *Orienting attention via observed gaze shift evokes longer-term inhibitory effects: Implications for social interactions, attention and memory*, „Journal of Experimental Psychology: General”, **133**, 516–533.
- Goldstein E.B. (2001), *Sensation and Perception*, Wadsworth Publishing Company.
- Hołyst B. (1991), *Przywrócenie życiu*, Wydawnictwo PWN, Warszawa.
- Laundau-Czajka A. (2003), *Historia i wiedza o społeczeństwie*, Wydawnictwo Szkolne PWN, Warszawa.
- Marcus Gary F. (2001), *The Algebraic Mind: Integrating Connectionism and Cognitive Science (Learning, Development, and Conceptual Change)*, MIT Press, Cambridge.
- Maruszewski T. (2001), *Psychologia poznania*, Wydawnictwo GWP, Gdańsk.
- Mather G. (2006), *Foundations of Perception Psychology*, Psychology Press.
- McClelland J.L., Rumelhart D.E. and the PDP Research Group (1986), *Parallel Distributed Processing: Explorations in the Microstructures of Cognition*, MIT Press, Cambridge.
- Nęcka E., Orzechowski J., Szymura B. (2008), *Psychologia poznawcza*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Nowak A. (2000), *Wybrane zjawiska powodujące zagrożenia społeczne*, Wydawnictwo Impuls, Kraków.

- Oliva A., & Torralba A. (2007), *The Role of Context in Object Recognition*, „Trends in Cognitive Sciences”, **11**, 12, 520–527.
- Paivio A. (1990), *Mental Representations: A Dual Coding Approach*, Oxford University Press.
- Palmer J., & Jonides J. (1988), *Automatic memory search and the effects of information load and irrelevant information*, „Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition”, **14**, 136–144.
- Palmer J. (1990), *Attentional limits on the perception and memory of visual information*, „Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance”, **16**, 332–350.
- Palmer J., Ames C.T., & Lindsey D.T. (1993), *Measuring the effect of attention on simple visual search*, „Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance”, **19**, 108–130.
- Pashler H. (1999), *Dual-task interference and cognitive architecture. Keynote address to the Cognitive Section*, British Psychological Society, York.
- Popielski K. (2008), *Wartości w życiu*, Wydawnictwo Uniwersyteckie KUL, Lublin.
- Pospizyl I. (2010), *Patologie społeczne*, Wydawnictwo PWN, Warszawa.
- Somasundaram D. (2003), *Collective Trauma*. „Intervention”, **1**, 1, 4–13.
- Sternberg R.J. (2002), *Cognitive psychology*, Wadsworth Publishing Co Inc.
- Stępień A., Kantorska-Janiec M. (2005), *Zespół stresu pourazowego jako skutek powodzi z 1997 r. – występowanie i obraz zaburzenia*, „Psychiatria Polska”, **1**/2005, 103–115.
- Strelau J., Zawadzki B. (2005), *Trauma and temperament as predictors of posttraumatic stress disorder after disaster*, „European Psychologist”, **10**, 124–135.
- Suchocka L., Jankowska M. (2004), *Problemy i zagrożenia egzystencjalne współczesnej młodzieży szkolnej. Analiza pedagogiczna*, [w:] *Výzvy pre psychológiu tretieho tisícročia. Perspektiva z pohľadu logoterapie*, Stempelová J., Timuľák L. (red.), Wydawnictwo UT, Trnava, 170–175.

PIOTR MAMCARZ, IZABELA MAMCARZ, LILIA SUCHOCKA

PSYCHOLOGICAL CONSEQUENCES OF FEELING OF THREAT EXPERIENCING IN WORK SITUATION

This article is an attempt of presenting feeling of threat problem as well as connecting this phenomenon with psychological components of persons functioning in dangerous work environment conditions. Subject of feeling of threat can be understood as “experiencing apprehension concerning results of potential/actual dangers”, oscillates in terminological area of anxiety, fear, stress, restlessness and it highlights a cognitive process distinctive for listed phenomenon’s. Together with technological and organization changes increases number of health problems affecting workers in different institutions. The hardest work conditions affect people working in high-risk occupation. Physical factors of work environment as well as coexisting psychic occurrence affects multidimensional functioning of worker not only in terms of working conditions.

The analysis of feeling of threat and its correlates is going to be presented based on empirical study executed on group of 304 (100 firefighters, 100 miners, and 104 employees of chemical factory). Obtained results will be used to present dependence between multidimensional functioning of person in dangerous work environment and feeling of threat.

Key words: feeling of threat, high-risk occupation, stress, existence, personality.